

Ambivalenser och strategiska val Om problem kring begreppen särart och jämlikhet i kvinnorörelsen och i feministisk teori

Återvändsgränd eller sprängstoff? I artikeln diskuteras centrala begreppspar i feministisk forskning, deras innehåll och användbarhet men också fruktbarheten i själva dikotomiseringen som analytiskt redskap.

DRUDE DAHLERUP

Diskussionen om begreppsparet särart-likhet, eller skillnad-jämlikhet, verkar aldrig ta slut. Åtminstone inte i Sverige. Som undervisande i Sverige tar jag ständigt emot studentuppsatser som menar att det finns två huvudlinjer inom feminismen: likhetsfeminismen kontra särartsfeminismen. Eller jämlikhetsfeminismen kontra skillnadsfeminismen. Som analytiska begrepp är dessa dikotomier dock tveksamma.

Debatten om relevansen hos begreppsparet *equality versus difference* har rasat i både amerikansk och europeisk forskning sedan 1980-talet (Eduards 1983, Hirdman 1986 och 1992, Berggren 1987, Ravn 1989,

Scott 1988, Bacchi 1990, Evans 1995, Melby 1995, Manns 1997, Dahlerup 1998, Bulbeck 1998). Diskussionen om särart versus likhet handlade ursprungligen om hur vi i forskningen skulle karaktärisera den äldre kvinnorörelsens idéer. Men nu är diskussionen flyttad till en debatt om kvinnorörelsens karaktär på 1960-80-talet och fram till idag.

I boken *Kvinnor mot kvinnor* från 1999 talar Ulla Wikander till min förvåning om att den nyare rörelsens fall i Sverige beror på att "jämlikhetsfeminismen" avlöstes av en ny "särartsfeminism", där kvinnligt handarbete och "kvinnokulturen" hamnade i högsätet. Mot bakgrund av min egen forskning om den

här periodens feminism ställer jag mig kritisk till beskrivningen (Dahlerup 1998).

Debatten har fått förnyad relevans genom den nya och utbredda användningen av begreppet "essentialism", särskilt inom post-strukturalistisk feministisk teori. Innan flera studenter börjar skriva att i stort sett alla feminister före postmodernismen var "essentialistiska" är det kanske på sin plats att ta upp diskussionen igen.

Vad är egentligen särartfeminism? Vad är "essentialism"? Är det bakåtsträvande biologister eller bara feminister som är trötta på jämställdhetens dilemma: att mannen ofta blir normen för förändring? Vad var biologi och vad var socialt bestämt i rösträttskvinnornas idé om "samhällsmödeligheten" – och är frågan överhuvudtaget viktig?

Ett av problemen är att det ofta görs en sammanblandning av särart-likhet som analytiska redskap i forskningen å den ena sidan, och det faktiska bruket av särart-likhet i kvinnorörelsens egna diskussioner å den andra.

I den här artikeln ska jag särskilt diskutera några viktiga svenska bidrag till debatten om feminismens idéer, utifrån tre enligt min mening tvivelaktiga teser.¹ Jag för in min egen danska forskning i diskussionen samt enstaka norska författare. Syftet med artikeln är vetenskapsteoretiskt: att analysera hur forskare har använt begrepps-dikotomier som särart-likhet och att diskutera dessa dikotomiers användbarhet. Diskussionen gäller själva begreppsinnehållet men också det fruktbara i själva dikotomiseringen som analytiskt redskap.

Jag återger citat från den skandinaviska kvinnorörelsens aktörer, som läsaren själv kan försöka analysera. De illustrerar svårigheten med att använda de begreppsliga dikotomierna på konkreta historiska utsagor.

Jag vill argumentera för nödvändigheten av ett *systematiskt synkront perspektiv* i studiet av feminismens krav och ideologi. Det innebär att feministiska idéer bara kan förstås utifrån sin samtida kontext. Forskaren bör försöka identifiera vad man implicit argumenterade mot. Diakrona analyser, där man jämför idéer från olika perioder, bör också ta utgångspunkt i idéernas placering i sin samtid, och alltså innehålla ett synkront perspektiv. Även om det inte syns omedelbart, så grundade sig de feminister som 1848 hävdade att "alla män och kvinnor är skapade lika" antagligen mer på biologiskt tänkande än 1970-talsfeministen, som på sitt plakat skrev "jag är glad över att vara kvinna".²

Det är forskarens uppgift att gå bakom utsagorna och samtidigt försöka reda ut de dilemman och strategiska valmöjligheter som präglade utsagorna i deras samtid. Det är min slutsats att när kvinnorörelsen, den äldre såväl som den nyare, har sökt efter nya kvinnoidentiteter i ett samhälle karakteriserat av överdeterminering och diskriminering av just könet, så befinner man sig i en värld full av ambivalenser och strategiska dilemman.

När begreppen särart, likhet, jämlikhet etcetera är så oklara, ska vi då inte ge upp dem helt? Är de överhuvudtaget viktiga? Det finns alldeles säkert andra dimensioner som har varit minst lika viktiga i feminismen, bland annat anpassning kontra uppror, kön kontra klass, partipolitisk neutralitet kontra partipolitik. Som många forskare har påpekat gick också frågorna om könets natur och roller ofta på tvärs med dessa andra åtskillnader (Hirdman 1986 och 1992, Dahlerup 1973 och 1998, Manns 1997, Rönnbäck 2000). Men jag vill ändå argumentera för att de är utomordentligt viktiga studieobjekt för forskningen. Generationskonflikter och generationsdynamiken i kvinnorörelsen, lik-

som många andra konflikter i kvinnorörelsen internt har ofta utvecklats kring de oklara begreppen likhet, särart och jämlikhet.

De interna konflikterna hänger samman med de externa. När kvinnorörelsen genom historien har krävt jämställdhet, har man igen och igen blivit bemött med anklagelsen att jämställdheten tenderar att ödelägga skillnaderna mellan de två könen och göra könen lika. Frågan är om inte kvinnorörelsen alltför ofta har låtit sig lockas in i fällan att acceptera motsättningen mellan likhet och särart?

Ett exempel från 1887

Astrid Stampe, senare gift Feddersen, var en av de ledande kvinnorna i Dansk Kvinde-samfund (DK), den danska motsvarigheten till Fredrika Bremerförbundet. Astrid Stampe var liberal och grundtvigian, som de flesta andra i DK på den tiden. I en kraftfull pamflett från 1887 skriver hon bland annat:

Det sägs så ofta att kvinnan inte lämpar sig till att vara läkare, professor, advokat och så vidare, och att hon alltid kommer att ligga efter i tävlingen med mannen. Om kvinnans andliga förmågor är sämre än mannens vet jag inte – jag tror det inte; däremot tror jag att de delvis är av en annan art. Men ett vet jag: att ingen kan säga hur mycket kvinnan mäktar med när hon aldrig har fått lov att pröva sina krafter[...]

När vi kräver delaktighet i vårt lands styrelse är det inte av fåfänga och maktsjuka, därför att vi inte vill stå tillbaka för mannens rättigheter, utan därför att vi känner att den kvinnliga hjälpen behövs när samhällets uppgifter ska lösas (*Kvindesagen* 1887: 19-20).

Är det möjligt att karaktärisera Astrid Stampes utsaga utifrån begreppen särart eller likhet? Hon menade att kvinnor är lika kloka som män, och hon arbetade ihärdigt för att kvinnor skulle få tillgång till samma positio-

ner som män, bland annat utbildning och rösträtt. Men hon använde komplementaritetsargument, och det i en epok av feminismen som ofta omtalas som jämlikhetsepoken (Hirdman 1986). Hon lägger vikt vid kvinnors särart, men avgjort taktiska överväganden är samtidigt inblandade i argumentationen. Bland annat använder hon John Stuart Mills kända och ganska avväpnande argument att vi inte vet slutgiltigt vad kvinnor kan och bör, men släpp bara kvinnorna fria; ge dem frihet att välja, så kommer det att visa sig (Mill 1869). Men var det uteslutande taktik eller menade Astrid Stampe faktiskt att kvinnor och män är väsensskilda, på samma gång som hon argumenterade för politisk jämställdhet?

Tre teser

I litteraturen om kvinnorörelsens historia, och därmed även i mycket undervisning, spökar fortfarande begreppsparet jämlikhetsfeminism gentemot särartsfeminism. Ytterst verkar det vara fråga om tre teser, vilka trots kritik i forskningen nu åter håller på att lagras i den allmänna debatten som sanningen om kvinnorörelsen. Enligt min mening kräver alla tre teserna närmare diskussion.

1) Tesen att kvinnorörelsen pendlar mellan likhet och särart.

Enligt tesen har kvinnorörelsen historiskt sett genomlevt en vågrörelse, en aktion/reaktion, mellan likhet och särart: från den äldsta kvinnorörelsens likhetsidéer över sekelskiftets, mellankrigstidens och 1940- och 50-talens två typer av särartstänkande, till 1960-talets återkommande till likhetsidéerna. Pendlingstesens finner stöd i Yvonne Hirdmans analys från 1986 och verkar vara den som Ulla Wikander tar upp igen beträffande 1970-talet.

2) Tesen om ett entydigt samband mellan de politiska kraven och föreställningen om könnens natur.

Den andra tesen innehåller synpunkten att det råder ett nära samband mellan likhets- eller särartstänkandet och de politiska krav man ställer. Enligt tesen bottenar kraven om politisk jämställdhet därmed i ett antagande om könets likhet.

3) *Tesen att särartsfeminismen vilar på argument om könets natur/biologi.*

Feministiskt särartstänkande framställs ofta som något bakåtsträvande, därför att dess fundament sägs vara föreställningen om biologiska och därmed oföränderliga könsskillnader. Men är det alltid så enkelt? Kan särartstänkandet inte baseras på socialt konstruerade roller, till exempel i kvinnokulturbegreppet? Vidare, måste man inte ifrågasätta om det råder ett entydigt samband mellan föreställningen om könets särart, natur, önskan om komplementära könspositioner och separatistisk kvinnoorganisering?

Märk att vad vi talar om här är *feministiskt* särartstänkande. Oavsett typ bör det innehålla en *uppvärdering* av kvinnors verk. Annars är det inte en feministisk strategi, utan bara vad Edmund Dahlström kallade "den traditionella könsrollsideologin". Enligt den är mannen och kvinnan väsensskilda och kvinnan är underlägsen mannen (Dahlström 1963). Varje feminism innehåller per definition ett uppror mot mansdominansen (Dahlerup 1998).

Den äldre kvinnorörelsen och pendelteorin

Tesen om en historisk pendel mellan särart (olikhet) och likhet inom den äldre kvinnorörelsen kan i svensk forskning föras tillbaka till Yvonne Hirdmans ofta citerade artikel "Särart-likhet: kvinnorörelsens scylla och karybdis" från 1986. Här ställde Yvonne Hirdman upp en intressant figur (se figur 1) i två dimensioner, med syftet att karaktärisera den svenska kvinnorörelsens strategier för ett bättre kvinnoliv. Figurens bas var utveck-

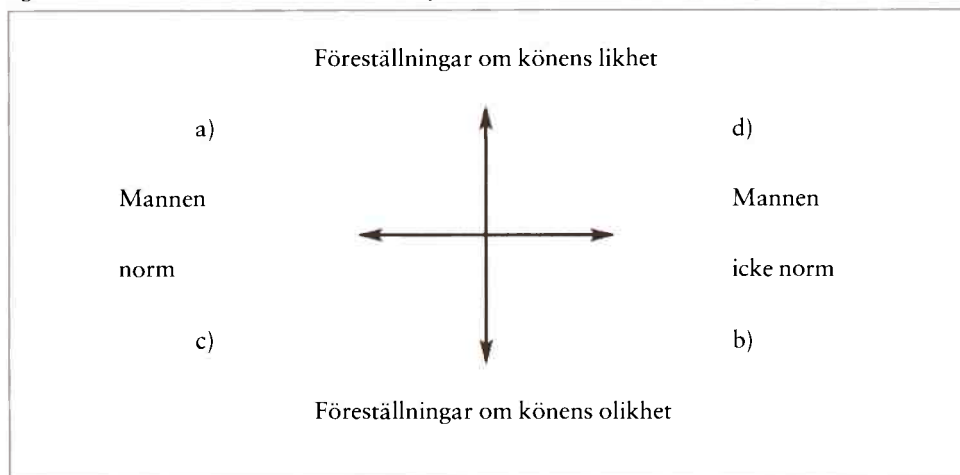
lingen i de grundläggande föreställningarna om vad kvinnor är, bör vara och ska göra i förhållande till mannen, skriver Hirdman. Även om figuren visuellt består av två axlar används den som en fyrfältstabell. Det vill säga att det bara finns fyra möjliga placeringar, kallade a – d-positionen. Figuren öppnar just inte för gradskillnader, på så sätt att en konkret historisk gren av kvinnorörelsen kunde placeras kortare och längre från centrum i figuren.

Sammanfattningsvis är tesen i artikeln att den svenska kvinnorörelsen och kvinnopolitiken historiskt har utvecklat sig först från en a-position: den tidiga kvinnorörelsens föreställningar om att män och kvinnor bör förstås som lika mänskliga, samtidigt som mannen är normen eftersom han ju äger de friheter man vill ha. Den individualistiska likhetssideologin föder enligt Hirdman krav på rättvisa åt kvinnor på politiska, ekonomiska, medborgerliga, kunskapsskapande med flera områden. Även den äldre socialistiska kvinnorörelsen vilade enligt Hirdman på en likhetsideologi med mannen som norm.

Senare kom reaktionen i form av b-positionen, som tar utgångspunkt i den traditionella föreställningen om komplementära roller: könen är olika i betydelsen väsensskilda. Män och kvinnor skulle fortfarande ha sina respektive roller. Mannen var inte idealtypen för kvinnorna, vilka i sin gärning i hemmet hade sin egen modell. Delar av Ellen Keys författarskap faller enligt Hirdman i denna kategori.

C-positionen hos Yvonne Hirdman vilar också på könets särart och den därav följande arbetsdelningen: mannen i den stora världen, kvinnan i den lilla. Men moderniteten bejakades nu och mannen blev modellen, vilket förde med sig en feministisk strategi om särartens professionalisering: moderskap och hushållsarbete var något man skulle lära sig, det skulle utvecklas till ett yrke, och

Figur 1. Särart-likhet: kvinnorörelsens *Skylla* och *Charybdis* (Hirdman 1986: 27)

därmed uppvärderas. Husmodersföreningarna hörde till dem som stod för denna dröm.

D-positionen kommer med likhetsideologins renässans på 1960-talet, skriver Hirdman. Den feministiska strategin vilar åter på föreställningar om köns likhet, det gemensamt mänskliga. Man accepterar inte den manliga normen. Samtidigt var det vid den här tidpunkten inte möjligt att föreställa sig kvinnan som norm. Därför var den Eva Mobergska positionen, ett av-manligande av arbetslivet och ett av-kvinnligande av hemmalivet, svår, skriver Hirdman, som hävdar att särartsstrategierna springer ur en defensiv strategi för att undvika det manliga motståndet. Särartstankegången stöter inte emot manssamhället, utan upprätthåller den existerande genusbaserade arbetsdelningen (Hirdman 1986: 27-35). Hirdman understryker ständigt att de feministiska strategierna var och är beroende av den allmänna tidsandan.

Problemen ligger emellertid redan i motsättningen mellan Hirdmans rubrik, som opererar med motsatsparet "likhet-särart", och figuren, som ställer upp "likhet" mot "olikhet". Det är min uppfattning att det svenska språket i sig ger anledning till en rad

missförstånd, som inte återfinns på engelska eller danska. Skälet är att "likhet" på svenska kan betyda både "equality" och "sameness", eller uttryckt på danska både "lighed" och "ensartethed". Är begreppsparet "likhet-olikhet" detsamma som "särart-likhet"? Ja, det beror på vad som förstås med "likhet".

I en senare artikel har Hirdman gått ifrån pendelbeskrivningen och visar hur både särarts- och likhetsargument kunde finnas inom samma grupp och under samma tidsperiod. I en debatt kring Lena Eskilssons avhandling om Fogelstadgruppen, en grupp som vanligen anses representera mellankrigstidens särartsfeminism *par excellence*, påpekar Hirdman att Fogelstadkvinnorna argumenterade utifrån individualistiska och liberala ståndpunkter. Men de argumenterade enligt Hirdman också för att kvinnan i kraft av sin särart, moderlighet och specifika andliga resning borde få inflytande i politiken. Hirdman visar tydligt hur även samma person kunde använda båda argumenten, utan att Fogelstadkvinnorna själva uppfattade detta som motsägelsefullt.

Flera andra forskare har också satt frågetecken vid pendelteorin. Christina Carlsson Wetterberg menar att problemställningen

skillnad-likhet inte alls var en så avgörande dimension, och inte så viktig att kvinnorörelsen kan indelas i epoker efter den (Wetterberg 1998). Ulla Manns skriver att utvecklings-tesen ännu inte ställts mot en större empirisk studie av svenskt material (Manns 1997: 30).

Från min studie av den äldre danska kvinnorörelsen kommer följande exempel på att rörelsen rymde flera till synes motstridiga synpunkter vid samma tid.

1918: Rösträtten vunnen – och sedan?

Vid det första riksdagsvalet 1918, efter att danska kvinnor hade vunnit rösträtten, skedde en sträng uppgörelse mellan två linjer i Dansk Kvindesamfund. Debatten om vad rösträtten skulle användas till hade då rasat ända sedan kvinnorna först fick kommunal rösträtt 1908. Uppgörelsen 1918 slutade med att ordföranden Astrid Stampe Feddersen och redaktören Gyrithe Lemche måste avgå, till fördel för en ny pragmatisk ledare som låg närmare den konkurrerande rösträttsorganisationen, Landsforbundet for Kvinders Valgret, som valde att lägga ned sig självt 1918. Nu var ju målet nått. Dansk Kvindesamfund fortsatte, men den nya ordföranden Julie Arenholt var Gyrithe Lemches motsats:

Gyrithe Lemche: Kvinnornas jämställdhet med männen kommer att bli den största revolution som världen fram till idag har upplevt, därför att den omfattar alla klasser, alla åldrar, alla nationer... Vi kvinnor är nära att fränkänna oss själva förmågan att föra in nya impulser i det offentliga livet – när vi gör vår livsak till endast en rättfärdighetssak, och ser slutet på vårt verk där det först ska börja, vid uppnåendet av den politiska rösträtten (tal i Rosenborg Have, återgett i *Kvinden og Samfundet* 1908/15).

Julie Arenholt: Jag hör inte till dem som anser att kvinnors medverkan i allmänhet kommer

att innebära större ärlighet, större redlighet, i det offentliga livet. Att tro det skulle vara att övervärdera kvinnorna som kön och skulle vara en förnärmelse mot männen. Ärlighet och redlighet är inte alls könsegenskaper... Den betydelse som kvinnorna kommer att få (i Riksdagen) kommer noggrant att motsvara det mått av förmåga, insikt, arbetsflit och redlighet som var och en av dem sitter inne med (*Kvinden og Samfundet* 1912/2).

Jag vet inte hur läsaren ställer sig till dessa utsagor? Jag upplever – till min fasa – att jag är enig med båda utsagorna! Det pragmatiska jämlikhetstänkandet som tar avstånd från en orimlig övervärdering av kvinnorna, men också Gyrithe Lemches långt mer visionära idéer, som bestrider att den kvinnliga rösträtten bara skulle betyda en fördubbling av väljarkåren. Sistnämnda argument använde även Tidevarvsfeministen Elisabeth Tamm (Hirdman 1992: 39).

I Danmark, liksom i Sverige och många andra länder, diskuterade kvinnorna huruvida de som nya i politiken skulle starta ett kvinnoparti. Motståndet mot tanken var enorm. Gyrithe Lemche sa: "Tänk alltid på det, tala aldrig om det."¹ Jag har i mina analyser av de danska rösträttkvinnornas argument visat att tre argumentationstyper användes: för det första rättfärdighetsargumentet som vilade på föreställningen om mäns och kvinnors likhet. För det andra argumentet att kvinnor skulle in i politiken därför att de representerar andra erfarenheter (särarten uppvärderad). Det kvinnliga inflytandet kommer därför att föra med sig något gott både för kvinnorna och för samhället. Aileen Kraditor har kallat detta andra argument för det "ändamålsenliga": "the expediency argument" (Kraditor 1965). Till dessa två fogade jag ytterligare ett argument som jag tydligt fann i texterna, om än mer försiktigt framfört därför att det var männen som skulle ge kvinnorna

rösträtten, nämligen, för det tredje, att kvinnor ska ha rösträtten för att ta tillvara egna intressen. Som det ser ut vilar de två sista argumentationstyperna på föreställningar om skillnader i kvinnors och mäns intressen och erfarenheter (biologiska eller kulturellt grundade).⁴ För dem som satsade uteslutande på rättfärdighetsargumentet var rösträtten ett mål i sig. Därför kunde Landsförbundet för Kvinders Valgret lägga ned sig självt 1918 (Dahlerup 1977 och 1978, Rambusch 1990).

Poängen är att man exempelvis i rösträttsföreningarna finner både argument som tar sin utgångspunkt i skillnaden mellan könen och argument som framhäver det gemensamt mänskliga, eller med Ulla Manns begrepp, det individuella (Manns 1997). Men poängen är också att båda argumenten ändå kunde finnas hos en och samma person, ofta uttalade i olika situationer.⁵ De olika utsagorna kan bara förstås om de ses i relation till samtidens debatt, det vill säga i ett synkront perspektiv.

Sammanfattningsvis bör man ställa frågan om den kritiserade pendelteorin, tes 1, helt bör förkastas. Det kan naturligtvis inte uteslutas, ja, det är troligt att närmare studier i olika länder ger slutsatsen att vissa argumentationstyper dominerar mer än andra under olika perioder. Här är ändå huvudslutsatsen att de olika argumenten som regel uppträder under samma tid. Det var och är möjligt att argumentera för jämställdhet, till exempel rösträtt för kvinnor, utifrån olika uppfattningar om könen. Det sätter fokus på dikotomin jämlikhet-särart.

Kritik av begreppsparat jämlikhet-särart

Motsättningen jämlikhet-särart (equality-difference) har varit föremål för mycken diskussion. Kritikens viktigaste punkter är att dikotomin är falsk (Eduards 1983, Scott 1988, Ravn 1989, Dahlerup 1998). *Same*

difference kallar Carol Bacchi demonstrativt sin bok (Bacchi 1990). Ulla Manns argumenterar för att begreppsparat särart-likhet på samma gång är alltför grovt och alltför vagt för att fånga in de olika positionerna i förra sekelskiftets idéer om människan (Manns 1997: 27). För sitt syfte drar Ulla Manns slutsatsen att likhet och särart bara bör användas när man talar om *människosyn*. Det kan vara rimligt. Men det räcker emellertid inte för mitt syfte att bara tala om människosyn (ontologin) om man också är intresserad av politiska krav. Det är just spänningen mellan politiska krav på jämställdhet å den ena sidan och människosyn å den andra (*ifrå tes 2*), som har vållat kvinnorörelsen så stora kval och där man har låst fast sig i skenbart olösliga dilemman.

Motsatsparat särart-jämlikhet har spelat en stor roll i feminismens historia och är som sådan viktig att analysera. Ska kvinnorna eftersträva att införlivas i samhället på samma villkor som männen, och kommer det bara att gälla en liten elit? Eller ska kvinnorna tvärtom hålla fast vid en annorlundahet som kanske dessutom tillskrivs en samhällsförändrande kraft? Dilemman som de här är inte bara kvinnorörelsens, utan delas av alla rörelser som arbetar för lika värde åt hittills exkluderade och/eller relativt maktlösa grupper i samhället. Men problemställningen blir som mest angelägen när grupptillhörigheten vilar på omisskännliga biologiska olikheter.

Skillnad (särart) och jämlikhet är dock inte varandras logiska motsatser. Motsatsen till jämlikhet är *inte* skillnad/särart. I likhet med andra genusforskare vill jag istället uppställa följande alternativa motsatspar:

1. *Equality versus inequality (den politiska dimensionen)*
2. *Sameness versus difference (den ontologiska dimensionen)*

Det är här problemen med det svenska språket kommer in. En översättning kunde vara jämlikhet versus ojämlikhet (den politiska nivån) och likhet versus olikhet (eller skillnad, särart) på den ontologiska nivån. I fortsättningen använder jag bara "likhet" när det handlar om ontologi.

Argumentet är att dikotomin särart-jämlikhet döljer att det som regel är fråga om argument i två olika dimensioner. Motsatsen till "difference" är inte "equality" utan "sameness". Huruvida kvinnor och män är lika eller olika berör den ontologiska frågan om vara och mänsklighet.

Motsatsen till ojämlikhet (inequality) är inte likhet (eller likriktning, som det också sägs), utan jämlikhet (equality). Här rör sig argumentationen om politiska och strategiska insatser eller mål, till exempel lika lön för kvinnor och män – eller olika lön.

I och med detta upplöses det dilemma som kvinnorörelsen genom tiderna har befunnit sig i: om man argumenterar för likhet mellan könen i betydelsen jämställdhet blir man anklagad för att vilja göra könen likadana. Om man argumenterar för olikhet mellan kvinnor och män blir svaret olika behandling, och kvinnor och män blir fortsatt hänvisade till sina respektive sfärer i samhället, till exempel mannen ute/kvinnan hemma. Den senare uppfattningen har också använts som ett argument för olika lön, uteblivna rättigheter för kvinnor eller att arbetsmarknaden bör förbli könsuppdelad.

Slutsatsen är tvärtom att det *inte finns någon logisk motsättning*. Man kan mycket väl argumentera för skillnad och jämlikhet på samma gång, istället för att tvingas välja mellan de två. Och man kan kritisera ojämlikheter i samhället utan att tvingas ut i diskussioner om gener och andra biologiska fenomen. Härmed tas avstånd från uppfattningen

att likhet i betydelsen "sameness" bör ligga till grund för krav om exempelvis lika behandling, lika lön eller lika representation, *iffr* tes 2. I sin artikel 1992 kommer Hirdman till samma slutsats: "Vi kan inte, utan att göra våld på historien, påstå att de lika rättigheternas politik alltid var förbunden med en samartsinställning" (s. 45).

Jag ska här inte gå närmare in på det komplexa jämlikhets/jämställdhetsbegreppet, bara påpeka att det är nödvändigt att skilja mellan jämställdhet som mål och lika behandling som medel. Differentierad behandling (positiv särbehandling) kan, om man tar som utgångspunkt att det råder olika villkor, vara nödvändig för att nå fram till reell jämställdhet (Fredriksson 1986, Borchorst och Dahlerup 2001).

Den nya identitetspolitiken baserar sig på denna uppfattning. Den öppnar för att kravet om inklusion och medborgarskap inte förutsätter assimilation, utan tvärtom kan vara baserad på ett erkännande av mångfald och diversitet med hänsyn till kön, etnisk bakgrund och ras. *Tes 2 är härmed fallet: man kan mycket väl argumentera för jämlikhet utan att nödvändigtvis ha klarlagt de svåra ontologiska frågorna om könets natur.*

Tre dimensioner

Ulla Manns föredrar i sin bok *Den sanna frigörelsen. Fredrika Bremerförbundet 1884–1921* att använda begreppen könskomplementaritet – i den positiva variant som uppvärderar kvinnors verk – och individualism för att betona könets allmänmänsklighet (Manns 1997). Att ersätta likhet med individualism verkar vara en särskilt spännande idé som även kunde övervägas när det gäller nyare feminism.

I sin omfattande diskussion av "lik eller olik" (på norska: "lik" eller "forskjellig") drar

den norska forskaren Kari Melby (1995) slutsatsen att det kan finnas behov av tre nivåer: "lik/forskjellig" för att beskriva könets egenskaper (motsvarar min ontologiska nivå), "likestilt/ulikestilt" för att beskriva de två könets positioner (den politiska nivån), men dessutom "ens/komplementære" för att beskriva könets funktioner. Det handlar om vad män och kvinnor kan tänkas göra och utföra i samhället, och har mening i konkreta empiriska analyser (se till exempel citatet av Astrid Stampe). Det avgörande för analysen är att man har klart för sig på vilken nivå man diskuterar. Man kan urskilja tre dimensioner:

1. *Sameness versus difference (den ontologiska nivån).*

Svenska: likhet (likadana) versus olikhet (skillnad, särart).

2. *Equality versus inequality (den politiska nivån).*

Svenska: jämlikhet versus ojämlikhet.

3. *Same versus complementary (könets funktioner).*

Svenska: identiska (samma) versus komplementära.

Vissa forskare sätter frågetecknen vid det fruktbara i att överhuvudtaget använda eller åtminstone lägga vikt vid den ontologiska dimensionen. I sin studie av norska husmoders- och lärarinneförbund i mellankrigstiden drar Melby slutsatsen att: "Begrepp om det lika och det olika, förstått som motsättningar, lämpar sig inte för att fånga kvalitativa skillnader i kvinnoideologi, skillnaden mellan olika kvinnorörelser." Exempelvis förstår båda typerna av organisationer kvinnlighet som moderlighet, alltså olikhet. Men medan husmödrarna ville att kvinnorna skulle utveckla sin moderlighet hemma, argumenterade lärarinnorna för kvinnornas förvärsarbete – varvid moderlighet också kunde definieras som samhällsmoderlighet (Melby 1995: 378f).

I sin artikel från 1992 introducerar Yvonne Hirdman ett nytt begreppspar, "samart-särart", vilket enligt min mening är ett mycket bättre analytiskt redskap än den första artikelns likhet versus särart (eller olikhet). Samtidigt för Hirdman in en ny dimension istället för den vågräta dimensionen i figur 1. Den nya dimensionen skiljer mellan samart och särart i relation till om det är fråga om *rebellisk offensiv kontra traditionell defensiv strategi*. Samart-särart liknar därmed den här artikelns likhet-olikhet (skillnad), som jag dock fortfarande föredrar som analytisk kategori, åtminstone på danska och engelska.⁶ "Särart" användes av den äldre kvinnorörelsen, och det språkbruket ska naturligtvis återges, eftersom det är ett viktigt kännetecken för dåtidens diskussion. Men som analytisk kategori är begreppet problematiskt, eftersom det implicerar att bara kvinnan har en "särart". Jag medger däremot att just denna asymmetri delvis försvinner när särart motställs "samart".

Det synkrona perspektivet

Kvinnorörelsen är en proteströrelse. Och som alla sociala rörelser som kämpar för att förändra existerande normer och maktstrukturer kan kvinnorörelsens idéer bara förstås om de analyseras i relation till vad rörelsen uppfattade sig som varande emot.⁷

Den äldre kvinnorörelsen måste naturligtvis framhäva att kvinnor var lika män avseende förnuft och intelligens, därtför att man var emot den *patriarkaliska biologismen*. Den patriarkaliska biologismens huvuddrag kan framställas enligt följande: mäns och kvinnors positioner är en gång för alla fastlagda av "naturen". De två könen är väsensskilda och mannen är överordnad kvinnan (mannen är kvinnans huvud). Ofta dras paralleller till djurvärlden. Kvinnlighet liknas

vid ödmjukhet. Kvinnors sexualitet, och inte minst kvinnors könsorgan, uppfattas på samma gång som tilldragande och avskräckande. Förändringarna i kvinnors ställning ödelägger den naturliga attraktionen mellan könen (Dahlerup 1998, II: 66).

Samtidigt levde män och kvinnor för hundra år sedan totalt skilda liv i alla klasser. Så uppstod idéer om särart. Om man menade att kvinnor och män skulle ha samma eller komplementära roller relaterades ofta uppfattningen till den ontologiska dimensionen (*ifr* Gyrith Lemches och Elisabeth Tamms argument).

Enligt min uppfattning har feminismen ingen gemensam utopi, utan högst partiella utopier (Bammer 1991, Dahlerup 1998). Feminismen är primärt ett uppror mot förtryck och bör analyseras som ett sådant. Kvinnorörelsens målsättning om jämställdhet, lika värde eller kvinnofrigörelse har alltid väckt motstånd. I det blåsväder man ofta var ute i, sökte man rättfärdiggöra sina samhällsförändrande mål genom att hänvisa till *allmänt accepterade diskurser i samtiden eller i den egna referensgruppen*: den äldre liberala kvinnorörelsen grundade sina argument på naturrättens idé om alla människors lika värde. Den äldre socialistiska kvinnorörelsen argumenterade för att mobilisering av kvinnorna var nödvändig för revolutionen. Den nyare kvinnorörelsen använde den nya vänsterns idéer om förtryck och direkt demokrati. Forskningen bör generellt undersöka hur kraven rättfärdiggörs, och försöka förstå de taktiska momenten.

Ny särartsfeministisk kvinnorörelse?

I boken *Kvinnor mot kvinnor* diskuterar Ulla Wikander i en intressant artikel den nya kvinnorörelsen från 1960-90-tal "ur ett personligt perspektiv" (Wikander 1999). Likväl kommer hon med generella slutsatser och ka-

raktäriserar den radikala och vänsterorienterade rörelsens utveckling och nedgång. Från min egen tid i rörelsen känner jag igen samma typ av händelser som dem Ulla Wikander berättar om, och jag har liksom hon emellanåt känt mig illa berörd av kvinnochauvinistiska hållningar som säkert också fanns i rörelsen. Men de kan inte användas som en generell beskrivning av rörelsen eller som orsaker till dess nedgång, vare sig i Sverige eller i Danmark. Ett av problemen är just enligt min uppfattning att begreppsparat jämlikhets- versus särartsfeminism inte heller fungerar här. Det ger upphov till frågan vad "särartsfeminism" egentligen är och om den alltid vilar på en biologisk argumentation, vilket Ulla Wikander verkar hävda (*ifr* tes 3).

Jag är helt enig med Ulla Wikander när hon karakteriserar början på andra vågen (eller tredje vågen, *se* Dahlerup 2001b) på 1960-talet med begrepp som "jämlikhet" och efterhand "jämställdhet". Jag har själv talat om en dominerande "vi-är-alla-människorströmning" i 1960-talets feminism (Dahlerup 1998, I: 135). Ett tidstypiskt tecken var då Sveriges Kvinnors Vänsterförbund ändrade namn på sin tidning från *Vi kvinnor* till *Vi människor*. Dansk Kvindesamfund diskuterade om man skulle byta namn till "Dansk Kvinde- og mandssamfund". I Danmark var 1960-talet också den period då många separata kvinnoorganisationer lades ned i jämställdhetens namn, bland annat kvinnoförbunden inom de politiska partierna (Dahlerup 1998). Men vår tolkning skiljer sig åt när Ulla Wikander karakteriserar rörelsens utveckling genom 1970- och 80-talen med hjälp av begreppsparat jämlikhetsfeminism versus särartsfeminism.

Enligt Wikander beror rörelsens "fall" på att jämlikhetsfeminismen avlöstes av en ny särartsfeminism. Dominerande blev nu en

ideologi om en särskild kvinnokultur, som enligt Wikander var biologiskt grundad och just kom fram parallellt med den nya sociobiologismen. Kvinnorörelsen ändrade fokus från rättigheter och jämlikhet till kvinnlighet och moderskap. Samtidigt blev den mer moderata feminismens krav enligt Ulla Wikander genomförda med hjälp av den nya statsfeminismen, som fick sitt genombrott på 1970-talet. Central i Ulla Wikanders artikel är den påstådda utvecklingen av en ny särartsfeminism.

Ulla Wikander refererar till mitt studium av den parallella kvinnorörelsen i Danmark, *Rødstrømperne* (Dahlerup 1998). Jag opererar med tre faser i Rødstrømperörelsens utveckling. Första fasen 1970 – ca 1974 kallar jag "Aktionernas tid", andra fasen 1974 – 1980 var "Mångfaldens tid", där den nya feministiska motkulturen utvecklade sig, medan tredje fasen från 1980 till upphörandet ca 1985 var "Specialiseringens tid".

"Jag betraktar den så kallade kvinnokulturvändningen i mitten av 1970-talet som början på kvinnorörelsens tillbakagång, som dess anpassning till det omgivande samhällets kvinnosyn", skriver Ulla Wikander (s. 218). Hon drar linjen fram till idag:

Trots att särartstänkandet, i dialog med sociobiologiskt tänkande, har vuxit sig allt starkare i Sverige under senare årtionden, har idéerna om jämlikhet fått ett starkare politiskt genomslag här än på de flesta andra håll (s. 219).

Under 90-talet har två olika ståndpunkter enligt Ulla Wikander stått gentemot varandra: sociobiologer och särartsfeminister på den ena sidan och jämlikhetsfeminismen på den andra (s. 233).

Ulla Wikander skriver att hon inte vill förneka att kvinnokulturen hade positiva drag, genom att den gav kvinnor självkänsla. Men

det betydde också att kvinnor kunde uppfatta sig som tillräckligt bra som de var. Bokhandeln *Kvinnfolk* på Södermalm i Stockholm och utställningen *Kvinnokultur* på Kulturhuset i Stockholm 1976 nämns som exempel på denna tendens.

Vad ligger det i Ulla Wikanders särartsbegrepp när hon säger att pendeln slog tillbaka till kvinnor som särart igen? Hon skriver att man i den nya radikala kvinnorörelsen åter började tala om moderskap, om "omsorgsrationalitet", och nämner en våldsam diskussion hon själv deltog i eller närvarade vid över framställningen av rörelsens symbol, den knutna näven i kvinnotecknet – som korsstygnbroderi. Ulla Wikander tolkar de många nya kvinnokulturella manifestationerna som uttryck för särartstänkande. Med sin koppling till sociobiologismen råder det inga tvivel om att hon värderar kvinnokulturen som essentialism på biologisk grund. Hon ser en direkt koppling mellan särartstänkande, komplementära roller och organisatorisk separatism. Utan att skilja mellan begreppen använder hon också "cultural feminism" och "radikalfeminism" om denna trend. Det var för henne fråga om ett bakslag i feminismen: "Kvinnokulturen bar på kvinnorörelsens upplösning[...] Kvinnokulturen utmanade inte män, vare sig enstaka eller som grupp" (s. 231). Wikander menar att detta varit en internationell tendens. I det följande diskuterar jag enbart skandinavien. Jag vill inte utesluta att studiet av andra länder kan uppvisa större skillnader mellan likhets- och skillnadstänkandet.

Kvinnokultur – offensiv eller bakåtsträvande?

Den nya kvinnokulturen utvecklade sig starkt inom feminismen från mitten av 1970-talet i många västliga länder, häribland samtliga nordiska länder (Dahlerup 1998, Isaks-

son 2001). Efter den första perioden med protester och aktioner började man med nya egna aktiviteter. Det bildades kvinnomusikband, spelades kvinnoteater, etablerades kvinnokonstgallerier och gjordes nya kvinnotidningar. Det arrangerades jättestora kvinnofestivaler, skrevs kvinnosånger och kvinnofilm uppstod som en ny och experimenterande genre. Den nya "kvinnolitteraturen" fick ett stort genombrott i förlagsvärlden och med den nådde feminismens budskap i olika variationer ut till långt fler kvinnor än aktioner och möten i kvinnohusen gjorde.

Som en del av den nya feministiska motkulturen räknar jag de nya praktiker som bröt med patriarkaliska traditioner kring födselar, menstruation, krav på bättre prevention, delning av hushållsarbetet samt de nya "alternativa institutionerna": kvinnojourer, kvinnomuseet, kurser för arbetslösa kvinnor och kvinnohögskolorna (Dahlerup 1998, kap. 8-10). Men var det särartstänkande?

I programmet till kvinnofestivalen i Köpenhamn 1976 beskrivs syftet såhär:

Vårt mål har från starten, på våren 1976, varit att nå ut med de här filmerna till en bred publik, för att visa att det verkligen finns ett reellt alternativ till den traditionella mansdominerade filmen. Nästan alla filmer vi ser på biograferna har gjorts utifrån männens synvinkel. Männen är det viktigaste personerna, de som handlar, de vars känslor och motiv är intressanta och riktiga. Kvinnorna dyker i de flesta filmer upp i kärleksscener, i köket och på få andra platser där hjälten rör sig på sin viktiga mission. Kvinnorna ses med mäns ögon. Vi får aldrig veta något om vad kvinnorna känner, tänker och gör när hjälten inte längre har användning för dem.⁸

Hur ska vi tolka denna utsaga, som var ganska typisk för den feministiska motkulturen? Vad den ett uttryck för särartstänkande för-

stått som Ulla Wikander gör det: ett biologiskt grundat tillbakaväandande till gamla kvinnoroller? Knappast. Men det var för kvinnor och av kvinnor (separatism). Var det biologiskt grundat särartstänkande? Knappast, för uppgörelsen med biologismen var ett centralt drag hos den här kvinnorörelsen. Var det jämlikhetstänkande? Ja, i den betydelsen att man ville bryta männens monopol inom filmvärlden. Men det var också så mycket mer, som inte fångas av begreppen. Det var i alla händelser ett uppror.

De kvinnokulturella manifestationerna blev, till skillnad från vad Ulla Wikander säger, i hög grad uppfattade som provokationer: "Det var som om publiken skulle övervinnas varje gång", berättar den senare så berömda sångerskan och kompositören Anne Linnet, som den gången spelade i ett av de första kvinnobanden, *Chit & Chanel* (Dahlerup 1998, I: 552).

Oenigheten mellan Ulla Wikander och mig rör dels bedömningen av den nya kvinnokulturen i sig, dels frågan om vad som var den dominerande trenden i den skandinaviska 1970- och 80-talsrörelsen.

Alternativ tolkning

Min tolkning är annorlunda: full av motsättningar prövade den nya kvinnorörelsen i mitten av 1970-talet att skapa nya sätt att vara kvinna och feminist på. Det var ett gigantiskt sökande efter en ny kvinnoidentitet. Det skedde både inom kvinnokulturen i snävare bemärkelse, förstått som nya konstnärliga uttryck, och mera brett omfattande nya feministiska vardagspraktiker. Det var en reaktion som innehöll mycket nytänkande. Nyttänkande är i min förståelse av rörelser i allmänhet just deras viktigaste kraft, och definieras som både nya idéer och ny praktik (Dahlerup 1998).

Men nytänkandet var fullt av ambivalenser. Ta moderskapet som exempel: rödstrumporna ville inte acceptera samhällets nedvärdering av moderskapet, men man ville heller inte uppslukas av modersrollen, och man ville till varje pris undgå husmodersfällan. Man nekade att klä sig i mammakläanningarna, med små vita kragar, som noggrant dolde magen. Istället spatserade feministerna som de första under den här epoken runt i det offentliga rummet med stora, åtsittande tröjor som tydligt visade magen. Men de nya "fan-anamma-feministerna" blev arga om andra kommenterade magen, för de ville inte främst ses som mödrar utan som människor och aktivister. Författarinnan och rödstrumpan Tine Smedes ammade sitt barn som medlem av kommunfullmäktige i Köpenhamn, och blev utkastad av ordföranden. Feministernas ungar blev ammade vid möten och föreläsningar. Ambivalensen är tydlig när man analyserar detta närmare, men rödstrumporna själva gav mera uttryck för vrede än för tvivel.

Den nya kvinnokulturen uppstod bland annat därför att man i rörelsen var trött på att bara ordna provocerande aktioner, och det fanns en utbredd lust att själva göra något nytt. Samtidigt var det ett uppror mot vad jag kallar "jämställdhetens dilemma" eller med Carol Patemans uttryck "Wollstonecrafts dilemma", nämligen att man i kampen för att bryta männens monopol på utbildning, jobb, positioner och makt alltför lätt gör mannen till norm (Pateman 1989). "Frigörelse utifrån kvinnornas egna behov", kallar Ebba Witt-Brattström den kvinnokulturella strömningen i Sverige (1982: 4). "[...] en utmaning mot manliga tolkningsföreträden" konstaterar också Emma Isaksson (2001: 20). Det var givetvis tal om en reaktion mot 1960-talsfeminismen,

Hirdmans d-position, som bara delvis var ett användbart svar för 70-talets och 80-talets unga feminister. Men den nya kvinnokulturen var enligt min tolkning inte en inåtvänd subkultur, utan en offensiv motkultur som med betydlig succé försökte erövra det offentliga rum som hittills definierats av män.

"Inte på männens premisser" löd ett av slagorden. Det var riktat mot den moderata jämställdhetsfeminismens målsättning att få in kvinnor på alla positioner som hittills varit förbehållna män. Första halvan av slogan "Ingen kvinnokamp utan klasskamp" var också en kritik av den moderata feminismen, medan den andra delen "ingen klasskamp utan kvinnokamp" var riktad till männen på vänsterflygeln.

För 1970- och 80-talens nya feminister var frågan inte primärt likhet eller olikhet (särart), utan *anpassning eller uppror*. Det var en uppgörelse med den moderata jämställdhetsfeminismen och just därigenom representerade de en väg ut ur jämställdhetens eviga dilemma: att mannen tenderar att bli normen. I det existerande samhället är kvinnans valmöjligheter som en seglats mellan Skylla och Charybdis (Hirdman 1986). Det kan också uttryckas så att både integration och komplementaritet leder till förlisning. I båda fallen blir resultatet ojämlikhet (Dahlerup 1986: 168). Målet för rödstrumporna, Grupp 8 och nyfeministerna var däremot ett fundamentalt annorlunda samhälle för båda könen:

"likaberättigande" betyder att överklassens kvinnor blir lika privilegierade som överklassens män och att underklassens kvinnor blir lika utnyttjade som underklassens män, men *alla kvinnors befrielse implicerar ett klasslöst samhälle* (Femögruppen i *Politisk Revy* nr 174, 1971).

Biologister?

I boken *Rödstrømperne* har jag ingående analyserat den danska debatten om "kvinnliga värden", en debatt som också ägde rum i Sverige och Norge, ja, i hela västvärldens kvinnorörelse. Visst fanns det biologister som talade om kvinnans överlägsenhet, gudinnor och hädangångna matriarkaliska kulturer. Kvinnan som norm var nu en möjlighet, särskilt inom den politiska lesbianismen. Men detta blev aldrig den dominerande tendensen i rörelsen. Jag har kallat dessa *matriarkaliska biologister* till skillnad från *patriarkaliska biologister*, vilka också utgår från väsensskillnader mellan könen men betraktar kvinnor som mindervärdiga. Det fanns också enstaka "*likavärdesbiologister*", som såg de två könen som väsensskilda men likvärdiga, bland annat min egen mor Elin Appel i boken *Kvindens gemæle* från 1978. Många av 1800-talets feminister hade säkert vid närmare studium kunnat placeras nära den sistnämnda kategorin (*jfr* Astrid Stampecitatet ovan). Elin Wägner har däremot klara drag av matriarkalisk biologism. Men generellt låg inte ett biologiskt tänkande bakom 1970- och 80-talens feministiska motkultur. Tvärtom var huvudtendensen att uppgörelsen med den patriarkaliska biologismen fortsatte. 1960-talets jämlikhetstänkande, förstått både som den ontologiska dimensionen och den politiska, fanns ständigt som en kraft i rörelsen men väckte dock både samtycke och motstånd. Tyskan Ulrike Prokops bok om "de kvinnliga produktionskrafterna" blev det stora diskussionsämnet i den danska Rödstrømperörelsen. I den fanns inget biologiskt tänkande, men en kombination av marxism och psykoanalys. Detsamma gällde Juliet Mitchell, som var mycket läst i rörelsen (Prokop 1976, Mitchell 1971 och 1974).

Detta var ett gigantiskt sökande efter nya sätt att vara kvinnor på. Mannen som norm förkastades. Husmodersrollen och den manliga försörjaren förkastades. Samtidigt handlade diskussionen om huruvida det nu också var rimligt att förkasta allt det kvinnor tidigare stått för, även om det hade utvecklats under förtryck. Berit Ås berömda kvinnokulturbegrepp, som måste tolkas som socialt, inte biologiskt grundat, fick stort genomslag under denna period (Ås 1975 och 1982).

Begreppsparet särartsfeminism-jämlikhetsfeminism fångar på intet sätt strömningarna i den här tidens feminism. På ett liknande sätt saknar Ulla Wikanders direkta linje från 1970-talesfeminismen till enskilda icke-feministiska författare som Rigmor Robert och Kerstin Uvnäs-Moberg grund. Om begreppet "särart" överhuvudtaget ska användas om den här periodens feministiska motkultur, bör Wikanders koppling mellan biologism och särartstänkande upplösas.

1970- och 80-talens nya feminism delas ofta upp i radikalfeminism och social feminism (Bryson 1992, Tong 1992, Whelehan 1995). Det är då också möjligt att placera in konkreta feminister i de åtskilda kategorierna. Min poäng är dock att det för Rödstrømperörelsen i Danmark, Grupp 8 i Sverige och Nyfeministerna i Norge just handlade om en kombination: rörelsen tillhörde den antiauktoritära vänsterflygeln och de var radikalfeminister, men i en mjuk variant (Dahlerup 1998, II: 96 f).

Cultural feminism/kulturfeminism

Ulla Wikander använder även det anglosaxiska begreppet "cultural feminism" om kvinnokulturen, men detta är inte mindre otydligt än särartsfeminism. Judith Evans försöker klargöra begreppen genom att skilja mellan å ena sidan *stark kulturfeminism*, som

lägger vikt vid könsskillnad, och omvärderar den hittills så nedvärderade kvinnligheten (Adrienne Rich, Mary Daly), och å andra sidan *svag kulturfeminism*, som också önskar uppvärdera vissa kvinnliga egenskaper och värderingar, men som till skillnad från den förstnämnda inte är essentialistisk, kanske inte ens universalistisk (Evans 1995: 91).⁹ Jag vill rubricera huvudtendensen i 1970-80-talens kvinnokultur som en form av svag kulturfeminism kombinerad med anti-auktoritär socialism.

Ulla Wikander använder den danska boken *Hönsestrikt*, med stickbeskrivningar, som exempel på särartstänkandets renässans på 1970-talet. Den blev väldigt populär med sina mönster på stickade tröjor i skarpa färger, kjol och väst till män, kvinnor och barn. Detta är ett bra exempel på tolkningsvärigheterna. *Hönsestrikt* var ett sätt att återerövra kvinnors förlorade erfarenheter och kunskaper, som Ulla Wikander skriver (1999: 228). Ja, men det var en betydelsefull poäng att även män stickade i *hönsestrikt*-mönster. En känd manlig handbollsspelare stickade under matcherna när han satt på bänken. Det var oerhört provocerande i samtiden. För feministerna uppfattades det som en seger. Varför? Därför att det utmanade normerna för både kvinnlighet och manlighet.

Som forskare kan vi ställa två frågor som kan ses som ett lackmustest på om det är tal om svag eller stark kulturfeminism:

1) Menade man i rörelsen att män som placeras i samma situation som kvinnor, till exempel som förskollärare, ska och bör överta samma värderingar som nu kännetecknar kvinnokulturen? Arbetade man för att bryta ned de komplementära könsrollerna? Ville man till exempel utveckla ett helt nytt föräldraskap i stället för moderskap och faderskap?

2) Beträktade man inom rörelsen separatismen (women only) som temporärt medel eller permanent mål?

Om svaret är ja på den första frågan och separatism som temporärt medel på den andra, är det inte tal om en statisk/biologisk skillnadsuppfattning. För 1970-80-talens nya feminism var huvudtendensen ja på fråga ett och oklara hållningar på fråga två. *Det förefaller följaktligen inte vara rimligt att karaktärisera huvudtendensen i 1970-och 80-talsfeminismen som statisk eller biologisk särartsfeminism.*

Man förkastade mannen som norm, utan att kunna ställa upp en ny feministisk utopi. Min analys av den danska Rödstrumperörelsen drar slutsatsen att det inte går att identifiera en gemensam utopi om en ny typ av kvinna, men att det gemensamma var uppfattningen att alla kvinnor var förtryckta, i varje fall i förhållande till männen i deras egen klass (Dahlerup 1998, kap 13). Denna universalism var som framgår mycket abstrakt, och man lyckades heller aldrig samla alla kvinnor i den nya rörelsen.

I motsats till Ulla Wikander menar jag att kvinnofrigörelsefeminismens upphörande ska ses mot bakgrund av hela nya vänsterns nedgång, av vilken Grupp 8, Nyfeministerne och Kvinnefronten i Norge och Rødstrømperne i Danmark så klart var en del. I mitten av 1980-talet möttes vänsterrörelsen av en neoliberal diskurs, som gick segerrik över större delen av världen – och rakt in i de nordiska socialdemokratierna. Den dominerande tendensen i kvinnorörelsen i de nordiska länderna blev åter den moderata, reformistiska jämställdhetsfeminismen (Women's Rights Movement).

Det är viktigt att betona att 1970- och 80-talens nya feminism, kvinnofrigörelsefeminismen (Women's Liberation Movement),

inte såg de här diskuterade frågorna om särart och likhet som de viktigaste. I Runa Haukaas analys av den norska rörelsen nämns frågorna inte alls (1982). Min analys av den danska Rödstrumperörelsen visar att diskussionen om "kvinnliga värderingar" bara var en debatt bland många. Debatterna i rörelsen handlade i övrigt bland annat om kombinationen av kvinnokamp och klasskamp, politisk lesbianism, utvecklingen av nya parrelationer, förhållandet till staten och fackrörelsen, kvinnoförtryckets karaktär plus en lång rad enskilda frågor som fri abort, kvinnoarbetslöshet, våld mot kvinnor, nej till EG, lika lön med mera. I utvecklingen av nya kvinnoidentiteter i rörelsen (ett begrepp man själv sällan använde på den tiden) var de interna processerna nära förbundna med nya utåtriktade former för praktik.

Essentialismdebatten idag

I den starkt teoretiska riktning feministisk forskning har tagit de senaste åren har själva grunden för feminismen och därmed feministisk forskning tagits upp till diskussion. Det är nyttigt.

"Essentialism" är ett av de nya begreppen i denna diskussion. Trådarna går tillbaka till de tidigare diskussionerna om särart. Men det har också kommit till nya teman, till exempel om vi överhuvudtaget kan tala om "kvinnor" och "män" när själva kvinnligheten och manligheten ses som diskursivt konstruerade och därmed varierande. Temat "skillnad" handlar numera inte om olikheter mellan kvinnor och män, utan primärt om olikheter inom grupperna. Utmaningen kom först från etniska minoriteter och tredjevärlden-feminister, vilka anklagade den västliga feminismen för etnocentrism. I dess ställe placerades en politik, som skulle synliggöra de många skillnaderna och delvis överlapp-

ande identiteterna. Därefter utmanade post-strukturalismen själva feminismens grundbegrepp i en oerhört spännande teoretisk diskussion stadd i snabb utveckling om det överhuvudtaget finns "kvinnor" och "män"? Identitetspolitiken avlöstes av teser om oändlig diversitet och mångfald. *Härmed upplös-tes teoretiskt sett problemet likhet eller skillnad.*

Skillnaden mellan män och kvinnor (var) överdriven. Den är ofta större mellan två individer än mellan en man och en kvinna (sagt av norskan Eli Ingelsson på möte i Fogelstadsförbundet 1936, citerat hos Hirdman 1992: 35).

Tillbakavändandet till det individuella har starka rötter i 1960-talets feminism och den allra äldsta klassiska liberalistiska feminismen, men är i verkligheten en dröm hos i stort sett all feminism (se citatet). Men kan man med utgångspunkt i individualiteten och uppgörelsen med de rigida könskategorierna kämpa tillsammans som kvinnor? För saken är ju den att man med könskategoriernas teoretiska upplösning inte har löst problemen för kvinnorörelserna i världen, vilka ständigt kämpar mot att kvinnor är exkluderade och saknar inflytande i det politiska, ekonomiska, sociala och religiösa livet – på grund av sitt kön.

Men vad är "essentialism", eller rättare sagt, hur konstrueras begreppet hos olika författare? För "essentialism" är nämligen långt ifrån ett entydigt begrepp. Essentialism är motsatsen till social konstruktivism (eller antiessentialism). Essentialism beskrivs i *The Dictionary of Feminist Theory* som "tro på en unik kvinnlig natur" (Humm 1989: 64). Feminismen har inte gjort upp med "kvinnan". Således har både marxistiska/socialistiska feminister och radikala feminister "på

samma gång naturaliserat och denaturerat kategorin ”kvinna” och medvetenheten om ”kvinnors” sociala liv”, skriver Donna Haraway (1990: 199). Judith Butler understryker att kritiken även gäller feministisk teori:

För det mesta har feministisk teori antagit att det finns någon existerande identitet, förstådd via kategorin kvinnor, vilken inte bara väcker feministiska intressen och mål inom diskursen, utan konstituerar det subjekt för vilket politisk representation eftersträvas (Butler 1999: 3).

Den mest utbredda essentialismen finns naturligtvis i den patriarkaliskt biologiska uppfattningen som fortfarande råder på större delen av jordklotet: att kvinnan och mannen är skapade olika och att kvinnan är underlägsen mannen – det som Edmund Dahlström kallade *den traditionella könsrolls-ideologin* (Dahlström 1963: 18). Men kan feminister betecknas som essentialister?

Kan feminister vara essentialister?

Generellt sett är alla feminister konstruktivister. Om inget kan förändras kunde man ju lika gärna lägga av. Det ligger i själva definitionen av feminismen som ideologi att den handlar om att bryta mansdominansen (Dahlerup 1986 och 2000), vilket med Nancy Cott's ord ”förutsätter att kvinnors villkor är socialt konstruerade” (Cott 1987: 4).

Men vi bör likväl nyansera denna ståndpunkt, särskilt när det handlar om den äldre kvinnorörelsen och biologin. De äldre kvinnorörelsekvinnorna hade slitit sitt hår över dagens unga, som utan vidare umgås i unisexkläder. För de äldre feministerna handlade det om att fastslå på vilka områden det enligt deras mening inte råde biologiska skillnader mellan kvinnor och män, till exempel med hänsyn till intelligens och rationali-

tet. *Eller*: att fastslå att existerande skillnader inte berättigade till uteslutande av kvinnor, därför att de var irrelevanta i sammanhanget. *Eller*, som Hirdman skriver, att argumentera offensivt för särarten: ”Vi kvinnor har emellertid mycket att ge inte bara som husmödrar utan som världsmödrar...” (Eli Ingelsson, citerat hos Hirdman 1992: 35), och med Astrid Stampes ord: ”Och skulle kanske inte just kvinnans värme och medkänsla med de svaga och skyddslösa, och hennes moraliska omdöme, komma att gagna lagstiftningen” (Stampe 1887: 16). Diskussionen är väl inte över idag? För självklart har män och kvinnor olika kroppar. Striden gäller tolkningen av dessa.

Min slutsats är att själva dikotomin essentialister (=biologister) versus konstruktivister, ”ja eller nej”, inte förefaller användbar som analytiskt begreppspår i forskning om kvinnorörelsen. Det avgörande är hur biologi tolkas. Jag är enig med Ulla Manns när hon ger uttryck för att forskningen inte har uppmärksammat, eller kanske snarare inte förmått beskriva, den kritik av biologiseringen av kön som funnits inom kvinnorörelsen, och när hon menar att det just förklaras av den begränsning som begreppsparet likhet-särart har medfört (Manns 1997: 27).

Idag har de flesta feministiska forskare övergivit åtskillnaden mellan ”sex” och ”gender” – en distinktion som var epokgörande när den kom, eftersom den signalerade uppgörelsen med biologismen. Men nytänkandet har stora konsekvenser för analysen: när vi har gett upp den teoretiska åtskillnaden mellan ”sex” och ”gender”, kan vi inte själva fortsätta att använda biologister versus konstruktivister som analytiska begrepp. I och med det faller själva dikotomiseringen, åtminstone av kvinnorörelsens idéer.

Kulturessentialism – kvinnor som grupp

”Essentialism” används dock i den nyare diskussionen inte enbart om tänkande som har sin rot i biologin. Man kritiserar också ”kulturessentialismen”, enligt vilken grupper eller kulturer uppfattas som lika varandra, men skilda från andra, utifrån tanken om en kulturell essens (Søndergaard 1999: 4). Det är här den poststrukturalistiska kritiken kommer in: hur kan man tala om ”kvinnor” och ”män” som om det handlade om fasta och välavgränsade enheter? Eller som Chantal Mouffe formulerar det: ”varje subjektposition konstitueras inom en fundamental instabil diskursiv struktur” (Mouffe 1992: 373).

Kathy Ferguson löser upp essentialism-diskussionen i tre skilda diskussioner: essentialism per se (biologism, *se ovan*), universalism och kategorisering (Ferguson 1993: 81). Den poststrukturalistiska feministiska kritiken är ett helt rimligt angrepp på ett alltför oreflekterat användande av kategorierna ”kvinnor” och ”män”. Den är också en svidande kritik mot försöket att nå fram till ”grand theories” om varför kvinnor är förtryckta. Frågan om universalism tar jag dock inte upp här. Kritiken av ett alltför okritiskt teoretiserande om alla kvinnor som om de tillhörde en enda kategori är berättigad. Men jag är samtidigt enig med Linda Nicholson i att ”feminister behöver göra generaliseringar” (Nicholson 2000: 295, *se också Smiley 2000*).

En särskilt viktig kritik går ut på att man genom att använda kategorin ”kvinnor” själv medverkar till att konstruera kvinnor som en sluten kategori. Har ett av feminismens huvudsyften inte alltid varit att upplösa de snäva och tvingande könskategorierna?

Motkritiken till kritiken lyder: är poststrukturalismen inte i färd med att omöjlig-

göra kvinnors handlande (”women’s agency”) och därmed all kvinnopolitik? (Benhabib 1995). Enligt min åsikt måste man skilja mellan mål och medel. Skulle man ha sagt till de svarta i Sydafrika under apartheid att de inte skulle tala så mycket om svarta kontra vita, eftersom de därmed medverkade till att konstruera den kategori de ville undvika: ”svarta”? Strategiskt betraktat verkar svaret enkelt. Det är intressant att detta sällan har setts som ett problem inom själva rörelsen.

Ledande poststrukturalister har gett olika svar på denna kritik: dekonstruktionen av essentiella identiteter ska just ses som en förutsättning för en adekvat förståelse av den variation av sociala relationer där principerna om frihet och likhet bör gälla (Mouffe 1992: 371). Eller som Judith Butler formulerar det: ”subjektets konstituerade karaktär är själva förutsättningen för dess handlande” (Butler 1995: 46). Om insikten är ny i kvinnorörelsen kan diskuteras.

Men frågan om ”kvinnor som grupp” är enligt min uppfattning både kvinnorörelsens akilleshäla och dess *raison d’être*. Kvinnorörelsen har genom tiderna försökt mobilisera kvinnor till att se sina gemensamma intressen i att gå samman och bekämpa mansdominansen och kvinnoförtrycket. Samtidigt har kvinnorörelsen genom alla tider haft svårt att samla kvinnor. Få kvinnor uppfattar sig som tillhörande gruppen ”kvinnor”. Det paradoxala är att kvinnor, om några, på samma gång kulturellt sett betecknas som en grupp: kvinnor är sådana och sådana. Simone de Beauvoir uttryckte denna paradox på ett slående sätt 1949:

Proletärerna säger ”vi”, likaså de färgade. Genom att ställa upp sig själva som subjekt förvandlar de borgarna, de vita, till ”de andra”. Men kvinnorna säger inte ”vi” – utom vid vissa kongresser som förblir abstrakta mani-

festationer. Männen säger "kvinnorna", och kvinnorna tar upp ordet för att beteckna sig själva, men de definierar sig inte formellt som subjekt (de Beauvoir, sv. övers. 1986: 14f).

Marxismens begrepp om att man måste gå från "an sich" till "für sich" har samma innehåll. Jag har bara en invändning mot de Beauvoir: varken "proletärerna" eller "de färgade" har alltid uppfattat sig som politiska subjekt. Ja, det går faktiskt utför med arbetarnas kollektiva identitetskänsla i dagens nyliberala samhälle.¹⁰ Den avgörande lärdomen, vilken de sociala rörelserna alltid har känt till, är att mobilisering kräver att man överbevisar den berörda gruppen om att den har ett gemensamt problem. Man måste alltså först konstitueras som grupp. Precis som när det gäller grupper som "arbetare", "svarta" eller "etniska minoriteter" kan man inte heller betrakta "kvinnor" som en på förhand konstruerad grupp. Men det har kvinnorörelsen genom tiderna alltid vetat! Eftersom "kvinnor" inte lever tillsammans, som många av de andra grupperna gör, är kvinnor mycket svårare att mobilisera som grupp.

När man har kvinnorörelsen som studieobjekt är det mindre komplicerat. I empiriska studier av kvinnorörelsen blir frågan huruvida kvinnor konstituerar en grupp empirisk: när, hur och kring vilka politiska frågor har kvinnor mobiliserat sig som kvinnor, eventuellt tillsammans med sympatiserande män? Här är Ulla Wikander och jag helt eniga. Man finner att vissa intressen, till exempel rösträtten, lika lön och fri abort, trots motstånd har funnits bland de frågor som har samlats de bredaste koalitioner av kvinnoorganisationer och kvinnogrupper.

Dorte Marie Søndergaard anför helt riktigt att man faktiskt inte kan undvika en viss "essentialism" i betydelsen att man som fors-

kare med sin framställning ger någon eller något en existens – en "diskursiv essentialism". Men man kan undvika de värsta fällorna om man inte ser sina egna slutsatser som sanningen, utan som konstruerade utsagor, säger Søndergaard (1999: 4). Det samma måste då gälla den olyckliga konstruktionen av den nya dikotomin essentialism versus konstruktivism. Var upplösningen av dikotomier inte just en av post-strukturalismens poänger?

Paradoxerna i det feministiska projektet är inte först och främst en felkonstruktion i feministernas huvud. Nancy Cott har med skärpa och precision beskrivit feminismens dilemma i följande citat. Ambivalenserna kommer först och främst av kvinnors paradoxala situation som lika män i art, men olika i reproduktiv biologi och i konstruktionen av könet, säger Nancy Cott.

Feminismen kräver jämställdhet mellan könen som inkluderar könsskillnaden. Den strävar efter individuell frihet genom mobiliseringen av könssolidaritet. Den förutsätter att kvinnor erkänner sin gemenskap samtidigt som den står för olikheter bland kvinnor. Den kräver könsmedvetenhet som sin bas och kräver dock eliminering av föreskrivna könsroller (Cott 1987: 405).

Jag vill tillägga att de skenbara motsättningsarna upplöses avseende andra och fjärde meningarna, om man skiljer mellan mål och medel.

Mina slutsatser

1. *Särartsfeminism versus jämlikhetsfeminism är en falsk dikotomi.*

Motsatsen till särart eller skillnad är likhet, inte jämlikhet. Eller uttryckt med Yvonne Hirdmans nya begreppspar: samart-särart (den ontologiska dimensionen). Motsatsen

till jämlikhet är ojämlikhet (den policy-orienterade dimensionen). När det gäller feminismens mål för kvinnors och mäns positioner står komplementära positioner versus samma positioner gentemot varandra.

2. *All feminism ser kvinnlighet som socialt konstruerad.*

Feminismen är en protest mot determinismen i könstänkandet och mot den patriarkaliska biologismen. Feminismens grund är att förändring är möjlig. Men var gränserna går mellan det som uppfattas som möjligt eller önskvärt att förändra och det stabila varierar starkt inom feminismen, och särskilt mellan den äldre och den yngre kvinnorörelsen.

3. *Feminismen kännetecknas av ambivalenser och svåra strategiska val framför dikotomiskt tänkande.*

Särartstänkandet inom feminismen kan vila på antaganden både om biologiska eller kulturella olikheter, och ofta är det oklart vilket. Strategiska hänsyn har betydelse för om likhet eller särart betonats.

4. *Särartstänkandet grundar sig på en önskan om lika värde (different, but equal).*

Allt särartstänkande (skillnadstänkande) inom feminismen vilar på en önskan om likvärdighet mellan könen. Det innebär en uppvärdering av kvinnors nedvärderade "egen-skaper", erfarenheter och arbetsinsatser. Annars är det per definition inte fråga om feminism, utan om traditionell patriarkalisk könsrollsideologi. Det behövs mer forskning om kvinnorörelsens särartstänkande.

5. *Pendelteorin måste modifieras.*

Efter att dikotomin särart-jämlikhet avvisats (se ovan) återstår frågan om kvinnorörelsen historiskt sett har pendlat mellan särart och likhet eller, med Yvonne Hirdmans begrepp, mellan samart och särart (den ontologiska dimensionen) och mellan önskan om komplementära versus identiska könsroller?

Slutsatsen i den här artikeln är att de till synes motstridiga föreställningarna verkar förekomma i varje historisk period. Ja, man kan återfinna till synes motstridande ståndpunkter hos en och samma person. Det utsluter inte att man kan identifiera eventuellt dominerande diskurser i feminismen under bestämda historiska perioder och i bestämda länder. Men detta kräver ytterligare forskning.

6. *Det synkrona perspektivet måste finnas med.*

Forskningen i feminismens historia måste alltid ha ett synkront perspektiv, även vid diakrona analyser. Man ska vara mycket försiktig med att jämföra rörelser från olika tidsperioder utan att analysera deras respektive kontext. Analysen måste alltid inkludera vad skilda historiska epokers feminister uppfattade sig som varande emot. Ambivalenser, dilemman och strategiska valmöjligheter måste analyseras.

7. *Gradskillnad är att föredra framför dikotomier.*

En god rekommendation är att arbeta med idealtyper och därmed med gradskillnader framför dikotoma analytiska begrepp. Det gäller också begrepp som biologism och essentialism (som i sig har minst tre betydelser). När det är möjligt att byta ut dikotomin med gradskillnader även avseende biologiskt särartstänkande, beror det på att man i feministisk teori idag har gett upp distinktionen mellan "sex" och "gender".

8. *Kvinnor som grupp är en empirisk fråga.*

Kvinnor som grupp kan i kvinnorörelseforskningen med fördel ses som en empirisk fråga: när, hur och i vilka frågor har kvinnorörelsen varit i stånd att åstadkomma breda allianser mellan kvinnor?

Lackmustestet på om särartstänkandet i en konkret feministisk rörelse vilar på en sta-

tisk biologiskt grundad skillnads- och komplementaritetssuppfattning eller inte, är följande:

a) menar man att män i samma situation som kvinnor kan och bör tillägna sig egenskaper som anses ”kvinnliga”, till exempel omsorgs-rationalitet?

b) ses separat organisering som något tempo-rärt eller permanent (medel eller mål)?

9. *Upplösning av kategorierna löser inte kvinnorörelsens strategiska problem.*

Det poststrukturalistiska teoretiska avvisandet av kategorierna ”kvinnor” och ”män” löser den eviga schismen mellan skillnad och likhet (den ontologiska dimensionen). Men det löser inte de strategiska problemen hur vi kommer bort från kvinnodiskriminering och könsskillnader, inte heller från den överdeterminering av könet som existerar och har existerat i alla hittills kända samhällen.

Slutord: Vi kan upplösa motsatsparet sär-art-jämlikhet, vi kan dekonstruera jämlikhet-skillnadsdiskussionen och avvärja dikotomin essentialism-konstruktivism! Men det ser ändå ut som om det i dessa diskussioner har funnits och finns en intern dynamik i feminismens historia. Olika strömningar har ofta positionerat sig gentemot varandra just med dessa – oklara – begrepp. Nya generationer av feminister har formulerat sin plattform i polemik mot äldre generationer just med sådana begrepp – till de äldre feministernas förundran. Helt uppenbart finns det sprängstoff i frågorna om kvinnors identitet och om kvinnligheten. Det medför oenigheter och minskad makt, men också dynamik och nytänkande i kvinnorörelsen. Därför fortsätter diskussionen.¹¹

Översättning: Ulrika Björk

NOTER

1. Jag förstår feminismen som kvinnorörelsens ideologi samt ideologin hos enskilda författare. Om definitionen av feminismen, se Dahlerup 1986 och 1998.
2. Första utsagan är från den förklaring som antogs på det första amerikanska feministiska konventet i Seneca Falls 1848. Det andra stod på ett av plakaten vid den första rödstrumpeaktionen i Danmark 8 april 1970.
3. Det bildades faktiskt 41 så kallade kvinnolistor runt om i kommunerna vid det första danska kommunvalet med kvinnlig rösträtt 1909 (Dahlerup 1977). I Sverige sattes en kvinnolista upp vid kommunfullmäktigevalet 1927 och vid riksdagsvalet 1928 (Torbacke 1969).
4. Intresseargumentet har ibland setts som härlett ur den naturrättsliga likhetsargumentationen, men för mig innehåller det ett självständigt element. I rättfärdighetsargumentet är rösträtten (eller lika politisk representation) ett mål i sig. I intresseargumentet är rösträtten däremot ett medel. De tre argumenten återfinns också senare hos Hernes 1982 och till exempel hos Phillips 1995.
5. Astrid Stampe använde t.ex. alla tre argumenten; rättfärdighetsargumentet som ett mål och de två andra som medel (Dahlerup 1989: 15).
6. ”ens” eller ”forskellige”, ”sameness” eller ”difference”.
7. Se Dahlerup 2000. ”Dessa kvinnor talade inte fritt” skriver också Yvonne Hirdman. ”Deras tal är både bundet och strategiskt. Deras tal är beroende av när, var och hur de talar.” Därför krävs en sofistikerad analys som studerar situationen i sin komplexitet. Det är utifrån denna förståelse de här texterna måste analyseras, ”ja, rent av konstrueras, snarare än dekonstrueras”. Dikotomin smart-sårart är ”klumpig”, medger Hirdman, men nödvändig (1992: 42). Inspirerad av Alberto Melucci (1992) arbetar Josefin Rönnbäck med en fruktbar distinktion mellan skapandet av

- intern enighet och skapandet av en gemensam opposition utåt sett* (Rönnbäck 2000: 32).
8. Programmet finns tillsammans med en stor samling annat material från både den äldre och den nyare danska kvinnorörelsen i arkivet, Kvindehistorisk Samling, Århus.
  9. Judith Evans ställer frågan om även Mary Daly eller Adrienne Rich kan betraktas som biologister.
  10. I en mycket uppmärksam kampanj skrev den danska Handel- och kontorfunktionernas fackförening, HK, på stora plakat riktade till dagens unga: "Var solidarisk med dig själv. Gå med i fackföreningen."
  11. Tack till Lenita Freidenvall, Cecilia Annell och Eva Hallin för värdefulla kommentarer till manuset.
- LITTERATUR**
- APPEL, ELIN (1978) *Kvindens Gemæle*, Branner og Korch.
- BACCHI, CAROL (1990) *Same Difference. Feminism and Sexual difference*, Allen & Unwin.
- BAMMER, ANGELIKA (1991) *Partial Visions. Feminism and Utopianism in the 1970s*, Routledge.
- BEAUVOIR, SIMONE DE (1949) *Le deuxième sexe*. Éditions Gallimard. Sv. övers. Inger Bjurström och Anna Pyk (1986) *Det andra könet*, AWE/Gebbers.
- BENHABIB, SEYLA (1995) "Feminism and Postmodernism: An Uneasy Alliance", Seyla Benhabib m.fl. (red.) *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*, Routledge.
- BERGGREN, ANNE-MARIE (1987) *Likhet eller särart – harmoni eller konflikt? En analys av kvinnorörelsens idéer med utgångspunkt i utvecklingen i USA under 1960- och 70-talen*, Historiska Institutionen, Göteborgs Universitet.
- BORCHORST, ANETTE & DAHLERUP, DRUDE (2001) *Ligestilling – begreb, diskurs, politik*, under utgivning.
- BRYSON, VALERIE (1992) *Feminist Political Theory*, Macmillan.
- BULBECK, CHILLA (1998) *Re-orienting western feminisms. Women's diversity in a postcolonial world*, Cambridge University Press.
- BUTLER, JUDITH (1995) "Contingent Foundations: Feminism and the Question of Postmodernism", Seyla Benhabib m.fl. (red.) *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*, Routledge.
- (1999) *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge.
- COTT, NANCY (1987) *The Grounding of Modern Feminism*, Yale University Press.
- DAHLERUP, DRUDE (1973) *Socialisme og kvindefrigørelse i det 19. århundrede*, Forlaget GMT.
- (1977) "Ett selvstændigt kvindeparti? Den danske kvinderetsbevægelse efter stemmeretten var vundet, 1903-18", *Kvindestudier. Seks bidrag*, Fremad.
- (1978) "Women's Entry into Politics: The Experience of the Danish Local and General Elections 1908-20", *Scandinavian Political Studies*, vol. 1, new series, nos. 2-3.
- (1989) *Vi har ventat længe nog. Handbok i kvinno-representation*, Nord.
- (1998) *Rødstrømperne. Den danske Rødstrømpebevægelses udvikling, nytænkning og gennemslag 1970-1985*, band 1 och 2, Gyldendal.
- (2000) "Sociala rörelsers strategier och möjligheter. Rödstrumpornas möte med 'det etablerade'", Anders Neergaard & Ylva Stubbegaard (red.) *Politiskt inflytande*, Studentlitteratur.
- (2001a) "Ambivalenser. Kvinderne og kulturradikalismen", Hans Hertel (red.) *Kulturradikalismen*, Forlaget Tiderne Skifter.
- (2001b) "Continuity and Waves in the Feminist Movement – a Challenge to Social Movement Theory", Aino Saarinen (red.) *Women's Movement and Internationalisation: The Third Wave?*, Oulu University.
- DAHLSTRÖM, EDMUND (1963) "Analys av könsrolldebatten", *Kvinnors liv och arbete. Svenska och norska studier av ett aktuellt samhällsproblem*, Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, Norstedt (distr.).

- EDUARDS, MAUD (red.) (1983) *Kön, makt och medborgarskap*, Liber.
- EVANS, JUDITH (1995) *Feminist Theory Today. An Introduction to Second-Wave Feminism*, Sage.
- FERGUSON, KATHY (1993) *The Man Question. Visions of Subjectivity in Feminist Theory*, University of California Press.
- FREDRIKSSON, INGRID (1987) *Jämställdhet. Om könsideologier*, Tiden.
- HARAWAY, DONNA (1990) "A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s", Linda Nicholson (red.) *Feminism/Postmodernism*, Routledge.
- HAUKAA, RUNA (1982) *Bak slagordene. Den nye kvinnebevegelsen i Norge*, Pax.
- HIRDMAN, YVONNE (1986) "Särart-likhet: kvinnorörelsens scylla och karybdis?: reflektioner utifrån spröda empiriska iakttagelser rörande svensk kvinnorörelsehistoria under 1900-talet", Inge Frederiksen & Hilda Römer (red.) *Kvinder, mentalitet, arbejde. Kvindehistorisk forskning i Norden*, Aarhus Universitetsforlag.
- (1992) "Rosa Mayreders stora förtvivlan. En analys av det kvinnovetenskapliga dilemmat samart-särart", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* nr 2.
- HUMM, MAGGIE (1989) *The Dictionary of Feminist Theory*, Harvester Wheatsheaf.
- ISAKSSON, EMMA (2001) *Kvinnokultur – identitet och feministiska alternativ i den nya kvinnorörelsen*, paper, Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria, Stockholms universitet.
- KRADITOR, AILEEN S. (1965) *The Ideas of the Woman Suffrage Movement, 1890-1920*, Doubleday.
- MANN, ULLA (1997) *Den sanna frigörelsen. Fredrika-Bremer-förbundet 1884-1921*, Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- MELBY, KARI (1995) *Kvinnelighetens strategier. Norges Husmorsforbund 1915-1940 og Norges Lærerinneforbund 1912-1940*, Universitet i Trondheim.
- MILL, JOHN STUART (1869) *The Subjection of Women*, London.
- MITCHELL, JULIET (1971) *Women's Estate*, Penguin Books.
- (1974) *Psychoanalysis and Feminism*, Allen Lane.
- MOUFFE, CHANTAL (1992) "Feminism, Citizenship and Radical Democratic Politics", Judith Butler & Joan W. Scott (red.) *Feminists Theorize the Political*, Routledge.
- NICHOLSON, LINDA (2000) "Gender", Alison M. Jaggar & Iris Marion Young (red.) *A Companion to Feminist Philosophy*, Blackwell.
- PATEMAN, CAROL (1989) *The Disorder of Women*, Polity Press.
- PHILLIPS, ANNE (1995) *The Politics of Presence*, Clarendon Press.
- PROKOP, ULRIKE (1976) *Weiblichen Lebenszusammenhang*, Suhrkamp.
- RAMBUSCH, SIGURD (1990) "Først valget – så følger alt det andet. Landsforbundet for Kvinders Valget 1907-15", Drude Dahlerup & Kristian Hvidt (red.) *Kvinder på Tinge. Kvinder i landspolitik i 75 år*, utgivet af Folketingets presidium, Rosinante.
- RAVN, ANNA-BIRTE (1989) "Mål och midler i den gamla og den nye kvindebevægelse", *Nyt Forum for kvindeforskning* årg. 9 nr 3.
- RÖNNBÄCK, JOSEFIN (2000) "Rösträttsrörelsens kvinnor – i konflikt och samförstånd", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4.
- SCOTT, JOAN W. (1988) "Deconstructing Equality-Versus-Difference: Or, the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism", *Feminist Studies* årg. 14 nr 1.
- SMILEY, MARION (2000) "Political Theory Creates the Subject OR How Not to Generalize about Women", paper, University of Wisconsin.
- SØNDERGAARD, DORTE-MARIE (1999) *Destabilising Discourse Analysis. Approaches to Poststructuralist Empirical Research*, arbejdsrapport nr 7 i "Køn i den akademiske organisationen", Köpenhamn.
- TONG, ROSEMARIE (1992) *Feminist Thought. A Comprehensive Introduction*, Routledge.
- TORBACKE, JARL (1969) "Kvinnolistan 1927-1928 – Ett kvinnopolitiskt fiasko", *Historisk Tidskrift* häfte 2.

WETTERBERG, CHRISTINA CARLSSON (1998) "Equal or different? That's not the question. Women's political strategies in historical perspective", Drude von der Fehr m.fl. (red.) *Is there a Nordic Feminism?*, UCL Press.

WHELEHAN, IMELDA (1995) *Modern Feminist Thought. From the Second Wave to "Post-Feminism"*, Edinburgh University Press.

WIKANDER, ULLA (1999) "Kvinnokultur, skillnader och sociobiologi. Kvinnorörelsen från 1960- till 90-tal ur ett personligt perspektiv", Christina Florin, Lena Sommestad & Ulla Wikander (red.) *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter*, Norstedts.

WITT-BRATTSTRÖM, EBBA (1982) *Gråt inte, kämpa! 10 år med kvinnorörelsen*, Kvinnobulletinen och Hammarström & Åberg.

ÅS, BERIT (1975) "On Female Culture", *Acta Sociologica* årg. 18.

– (1982) "Tillbakeblick og sideblikk på begrebet kvinnekultur", Runa Haukaa m.fl. (red.) *Kvinnoforskning: Bidrag til samfunnsteori*, Universitetsforlaget.

OTRYCKTA KÄLLOR

Astrid Stampe (1887) *Kvindesagen. En kortfattet redegørelse*, Smaaskrifter udgivet af Dansk Kvindesamfund, Kjøbenhavn.

Kvinden og Samfundet, 1908/15 och 1912/2.

Politisk Revy, nr 174, 1971.

Program för kvinnofestivalen i Köpenhamn 1976, Kvindehistorisk Samling, Århu

SUMMARY

Although previous research about the old feminist movement has deconstructed the equality versus difference dichotomy as false, recent Swedish research applies the same dichotomy, arguing that the demise of second wave feminism in Sweden was due to a swing from "equality feminism" "difference feminism". Based on her own extensive research

on feminism in the 1960-80's, Dahlerup argues that cultural feminism of that period, including such phenomena as all women bands, films and women's literature, rather should be interpreted as a gigantic search for new feminist identities. Studies of old as well as newer feminist movements show that it has been possible for feminists to argue for equality (the political dimension) without agreeing or even clarifying for themselves the troublesome question of sameness or difference between the sexes (the ontological dimension). This article rejects the new dichotomy of biological essentialism versus constructivism, partly as a consequence of feminist theory's own rejection of the distinction between sex and gender.

The article states that all feminisms see women's position as socially constructed, although in varying degrees; and that even "difference feminism" includes some protest against patriarchal biologism. In general, feminism is full of ambivalence and strategic choices rather than dichotomous thinking. The author also modifies the pendulum-theory of historical swings between feminism of sameness and feminism of difference.

The article ends with recommendations for feminist movement research: A synchronous perspective is necessary, even in diachronous analyses. Further, dichotomous analytical concepts should be replaced by idealtypes which allow for differences in degree. Finally, it should be considered an empirical question, whether, when and on what issues women in history have constituted a group.

DRUDE DAHLERUP

Statsvetenskapliga institutionen
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
drude.dahlerup@statsvet.su.se